

**НАСТУПНІСТЬ У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ
УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ТА ДОШКІЛЬНИКІВ:
РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

**CONTINUITY IN FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE
OF PRIMARY SCHOOL AND PRESCHOOL CHILDREN:
REALITIES AND PERSPECTIVES**

У статті розглядається зміст поняття «екологічна культура особистості», розкривається сутність поняття наступності в навчанні і вихованні; дається характеристика програмово-змістового забезпечення екологічної освіти і виховання дошкільників і учнів початкової школи в аспекті наступності, виявляються проблеми, що перешкоджають безперервному і послідовному формуванню екологічної культури дітей при переході з дошкільного на початковий ступінь шкільної освіти.

Ключові слова: наступність, екологічна культура, основи екологічної культури дошкільників, екологічна культура учнів молодшого шкільного віку, дискретність.

Негативний вплив техногенних чинників, надмірне споживання природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища призводять до незворотних змін світових екологічних систем. Ця глобальна проблема людства диктує нагальну необхідність удосконалення екологічної освіти і виховання підрастаючого покоління. Результатом цього повинна стати сформована екологічно свідома особистість, яка підпорядковує всі види своєї діяльності вимогам раціонального природокористування, піклується про

поліпшення навколишнього середовища, не допускає його руйнування і забруднення.

Формування основ екологічної культури починається у ранньому віці дитини. Однак, вивчення стану екологічного виховання в дошкільних установах показує, що у більшості з них цій проблемі приділяється недостатня увага, а досвід тих закладів, у яких здійснюється системна робота з формування у дітей екологічної культури, не отримує свого логічного продовження в умовах початкової освіти. Школа практично не координує свою діяльність у цій галузі з дошкільною ланкою, діючи автономно, внаслідок чого або порушується єдність і безперервність освітнього процесу, або не враховується досягнуте на попередньому етапі.

Тому, успішна реалізація проблеми формування екологічної культури дітей дошкільного і молодшого шкільного віку вимагає відповідного теоретико-методичного забезпечення, а провідним механізмом і одночасно принципом формування цього феномену виступає дотримання наступності в екологічному вихованні дітей зазначеного віку.

Проблемам наступності в освіті і вихованні присвячено значну кількість досліджень. Ідея наступності в навчанні знаходить відображення у педагогічній спадщині Я. Коменського, Ф. Дістервега, І. Песталоцці, К. Ушинського та ін., необхідність реалізації принципу наступності розглядалася у працях вітчизняних і зарубіжних психологів і педагогів – Б. Ананьєва, Ю. Бабанського, Л. Виготського, В. Давидова, Д. Ельконіна, Л. Занкова, В. Ликової, Г. Люблінської, М. Скаткіна, О. Усової та ін.

Питання наступності між дошкільними установами і школою висвітлені у низці наукових робіт (Г. Ароніна, Л. Богомолова, А. Богуш, Р. Герасимова, І. Гончарова, С. Дмитрієва, Т. Ковальчук, О. Ткаченко та ін.), які присвячені різним аспектам їх освітньої і виховної діяльності.

Більшість із вищеперерахованих науковців розглядає поняття «наступність» як об'єктивну закономірність розвитку процесу пізнання, що

забезпечує безперервність навчання і виховання шляхом перенесення досягнутого на новий ступінь з метою подальшого розвитку.

Проблема екологічного виховання дошкільників стала предметом спеціальних досліджень Л. Блудової, Н. Дернович, О. Запорожця, Л. Ігнаткіної, Л. Іщенко, С. Козлової, Т. Копцевої, Н. Лисенко, В. Логінової, З. Плохій, Н. Рижової, С. Суркіної, Н. Яришевої та ін.

Дослідженнями питань екологічного виховання молодших школярів займалися Л. Ахметшина, Г. Буковська, Т. Буреніна, Н. Виноградова, Г. Волошина, Н. Дежнікова, А. Захлебний, С. Назарова, Л. Салєєва, Л. Симонова, Т. Соколова, Д. Стогова, Г. Тарасенко та ін.

Не зважаючи на наявність великої кількості наукових праць із проблеми формування екологічної культури особистості, залишається необхідним наукове обґрунтування системного вирішення цієї проблеми, що дозволить виключити дискретність під час переходу дітей з дошкільного на початковий ступінь освіти і забезпечити наступність цього процесу.

Метою статті є визначення змістовних і процесуальних підстав забезпечення наступності у формуванні екологічної культури дітей дошкільного і молодшого шкільного.

Нині, головною метою і основним напрямом загальної екологічної освіти стає розвиток екологічної культури як частини загальної культури людини.

У філософських і педагогічних дослідженнях екологічна культура розглядається як система соціальних відносин, суспільних та індивідуальних морально-етичних норм, поглядів, установок і цінностей, що стосуються взаємодії людини і природи; гармонійність співіснування людського суспільства і навколишнього природного середовища.

Екологічна культура, як стверджує І. Зверев, стає провідним компонентом загальної культури, розвитку матеріальних і духовних цінностей. До якісних характеристик цього поняття вчений відносить, зокрема, такі: збагачення позитивного наукового і практичного досвіду взаємодії людини і соціоприродного середовища; формування відповідального ставлення

особистості і суспільства до природи, матеріальних, соціальних і духовних цінностей; усвідомлення і встановлення пріоритету всіх форм життя як умова існування людини; забезпечення всебічного розвитку особистості, її схильностей і творчих здібностей, благополуччя її здоров'я в умовах оптимізації системи «природа-людина» [2].

Виходячи із сучасної концепції виховання, екологічна культура займає провідне місце в базовій культурі особистості й формується у різні вікові періоди [3].

Одним з найпродуктивніших періодів для формування основ екологічної культури особистості є дошкільний і молодший шкільний вік. Діти 5-9 років володіють безпосередністю, нестандартним мисленням, емоційним сприйняттям природних явищ і процесів, у них активно розвиваються інтелектуальні здібності, формуються етичні установки, закладаються основи природоохоронної діяльності. Багато дослідників відзначають цілісність сприйняття дошкільників і молодших школярів, їхнє прагнення до створення системної і несуперечливої картини світу, у тому числі і в галузі взаємин людини і природи. Тому робота з формування екологічної культури дошкільників і молодших школярів має важливе значення для становлення і подальшого розвитку екологічної культури особистості.

На нашу думку, екологічне виховання на сучасному етапі розвитку загальної освіти необхідно розглядати як невід'ємну частину безперервного навчально-виховного процесу.

Своєчасно ввести дитину у світ рідної природи, виховати любов до неї, пізнавальний інтерес до її явищ, закласти основи екологічної освіти покликані програми виховання, навчання і розвитку дітей дошкільного віку: «Малятко», «Дитина», «Українське дошкілля», «Дитина в дошкільні роки» тощо. Розроблені провідними науковцями України, ці програми включають розділи «Рідна природа», «Рідний край», «Віконечко в природу», «Подорож у довкілля».

Цікавою, у плані екологічного виховання дошкільнят, на наш погляд, є авторська програма Л. Блудової «Створення умов природного розвитку дітей у системі дошкільного виховання», мета якої полягає у розвитку вільної, творчої, духовної особистості. Природним вихованням розробниця вважає розвиток дитини у природних умовах. Результатом такої роботи має стати сформоване ціннісне ставлення дітей до природи, в якому відображуються інтелектуальні, емоційні, творчі та інші можливості та потреби дитини.

Завданнями Національної доктрини розвитку освіти у XXI ст., Концепції екологічної освіти України передбачено формування основ екологічної культури як якості особистості та включає набуття учнями:

- знань про єдність природи, її значення для життя людини;
- інтелектуальних і практичних умінь із вивчення, оцінки, поліпшення стану навколишнього середовища;
- ціннісних орієнтацій екологічного характеру;
- мотивів, потреб, звичок доцільної поведінки і діяльності;
- готовності до участі в активній практичній діяльності з охорони навколишнього середовища.

У початковій школі закладаються основи екологічної культури. Ця проблема, на наш погляд, найповніше розкривається Л. П. Симоною. Вона визначає екологічну культуру як якість особистості, компонентами якої є:

- інтерес до природи і проблем її охорони;
- знання про природу і способи її захисту і стійкого розвитку;
- етичні і естетичні почуття у ставленні до природи;
- екологічно грамотна діяльність щодо природного середовища;
- мотиви, визначальна діяльність і поведінка особистості у природному оточенні» [9].

Формування екологічно грамотного ставлення до навколишнього середовища і на цій основі елементарної екологічної культури є обов'язковим компонентом програми з початкового курсу природознавства.

Нова навчальна програма з природознавства, розроблена на основі Державного стандарту початкової загальної освіти, побудована з урахуванням екологічного принципу. Серед основних завдань, що розв'язує навчальний предмет «Природознавство», є ті, що містять екологічний складник, зокрема: формування досвіду практичної природоохоронної діяльності учнів, розвиток ціннісних орієнтацій у ставленні до природи, засвоєння норм етичного, естетичного та морального ставлення людини до природи. При вивченні будь-якої теми, будь-якого питання курсу в його зміст органічно включається матеріал екологічного характеру. Окрім цього, у програмі передбачається проведення уроків, присвячених охороні об'єктів природи («Охорона води», «Охорона лісу», «Охорона птахів», «Охорона повітря від забруднення», «Значення та охорона ґрунтів» тощо). Отже, курс природознавства допомагає молодшим школярам не тільки пізнавати навколишній світ, установлювати картину взаємозв'язків у природі, зрозуміти загальні закономірності, що існують у довкіллі, а й оцінити роль і місце людини у природі.

Одним із шляхів формування екологічної культури учнів є включення у систему початкової освіти вибіркового курсу уроків для стійкого розвитку – у 1 і 2 класах він має назву «Школа друзів планети», в 3 і 4 – «Моя щаслива планета». Метою вивчення курсу є досягнення змін у звичках, поведінці та стилі повсякденного життя учнів, спрямованих на раціональне ставлення до використання ресурсів планети та їх свідоме заощадження; формування в учнів екологічно активної позиції, прагнення діяти для збереження довкілля і досягнення сталого розвитку суспільства, позитивного сприйняття майбутнього.

Не дивлячись на наявність великої кількості програм і підручників з екологічної освіти, формування екологічної культури дошкільників і молодших школярів залишається дискретним. На нашу думку, частково це відбувається через неузгодження цільових установок у системі початкової шкільної і дошкільної освіти. Мета формування екологічної культури в дошкільній освіті – всебічний загальний екологічний розвиток дитини,

відповідний його потенційним можливостям; у початковій школі – засвоєння знань і найважливіших навчальних навичок. При цьому екологізація навчально-виховного процесу формує специфічне ставлення, зміну свідомості, мислення дитини.

Отже, здійснений аналіз дозволив нам не тільки виокремити істотні характеристики найпопулярніших програм, що використовуються на практиці, побачити і визначити їх переваги, але й виявити актуальні проблеми щодо формування екологічної культури дітей:

- **однобічність:** традиційні технологічні прийоми в дитячих садках зводяться лише до ознайомлення дітей з природою, що, безумовно, важливо, але недостатньо; процес формування екологічної культури у початковій школі часто обмежується включенням певних екологічних питань в курси «Природознавство», «Основи здоров'я»; недооцінюється роль гри – провідного виду діяльності дошкільників і молодших школярів;

- **неузгодженість:** закритість, автономність виховних зусиль інститутів формування екологічної культури дітей (сім'ї, дитячого садка, школи, установ додаткової освіти дітей, суспільних об'єднань);

- **фрагментарність:** у дошкільних установах знання даються вихователями (педагогами і батьками) у вигляді «готових рецептів», не береться до уваги необхідність накопичення позитивного природознавчого досвіду дитини через активну, сумісну з дорослими екологічну діяльність; навчальні екологічні заняття, що проводяться в початковій школі, орієнтовані на класичний класно-урочний варіант, форми їх проведення регламентовані; заняття спрямовані переважно на отримання природознавчих знань; епізодичність у формуванні гуманного, дбайливого ставлення до природи;

- **дискретність:** відсутня системність у передачі основних знань, умінь, навичок у формуванні творчого ставлення до природи під час переходу дітей з дошкільного на початковий ступінь освіти: у дошкільних установах не організована систематична, регулярна екологічна робота дітей, батьків,

педагогів; у початковій школі формування природоохоронних знань здійснюється без урахування попереднього досвіду дитини.

Вважаємо, що ці актуальні проблеми зумовлюють необхідність розробки цілісної системи, що враховує вікові особливості дітей у процесі формування їхньої екологічної культури і припускає: опору на емоційність; підбір пізнавального матеріалу з урахуванням реальних інтересів дитини; орієнтацію на потребу дитини відчувати і виражати свої емоції; створення і підтримка атмосфери творчості на заняттях тощо.

Поки ж доводиться визнати, що ступінь розробленості проблеми формування екологічної культури дітей дошкільного і молодшого шкільного віку залишається явно недостатнім.

Отже, підсумовуючи сказане, можна зробити висновок про те, що наступність у формуванні екологічної культури полягає у встановленні необхідного зв'язку між змістом і формами екологічного виховання і навчання на різних ступенях освіти (дошкільної та початкової). Потреби практики і науки диктують необхідність розробки такої моделі, в якій будуть узгоджені цілі формування екологічної культури на дошкільному і шкільному рівнях освіти. Вважаємо, що найоптимальніше поєднання цих цілей може вирішуватися в умовах освітньої установи «Початкова школа – дитячий садок», де формування екологічної культури буде безперервним процесом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту: О. В. Огнев'юк, К. І. Волинець. – 3-є вид., доопр. та доп. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. – 492 с.
2. Зверев И. Д. Что такое экологическая культура школьника / И. Д. Зверев // Семья и школа. – 1979. – № 10. – С.16–19.
3. Лихачёв Б. Т. Экология личности / Б. Т. Лихачёв // Педагогика. – 1993. – № 2. – С. 19–23.

4. Малятко: Програма виховання дітей дошкільного віку. – К., 1991. – 200 с.
5. . Мелманн М. Диалоги об образовании для устойчивого развития / М. Мелманн, Е. Пометун. – К. : Освіта, 2012. – 180 с.
6. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закладів. 1–4 класи (зі змінами). – Тернопіль : Мандрівець, 2015. – 256 с.
7. Пометун О. І. Моя щаслива планета: Уроки для стійкого розвитку: метод, посіб. для вчит. 3–4 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. І. Пометун. – К. : Освіта, 2012. – 112 с.
8. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. – Тернопіль : Мандрівець, 2012. – 264 с.
9. Симонова Л. П. Экологическое образование в начальной школе: учебное пособие / Л. П. Симонова. – М. : Академия. – 2000. – 160 с.

The article analyzes the recent research and publications which try to solve a problem of ecological culture formation of preschool and early school age children on the basis of continuity. The content of the concept "ecological culture" is observed and defined as a system of public relations, social and individual ethical norms, beliefs, attitudes and values related to the interaction between man and nature; harmonious coexistence of human society and the environment. The essence of the concept of continuity in training and education is explained as the objective laws of the learning process, providing continuous training and education by transferring known information to a new stage for further development. It is defined that the most productive periods for laying the foundations of ecological culture is preschool and primary school age, because 5 to 9-year-old children have spontaneity, untraditional thinking, emotional perception of natural phenomena and processes. They actively develop intellectual abilities, form ethical principles, and basics of environmental protection. The article also characterizes semantic provision of preschool children's environmental education, including programs of education,

training and development of preschool children: «Malyatko», «Dytyna», «Ukrainske doshkillia», «Dytyna v doshkilni roky», etc., as well as programs from the primary course of nature science and selective course of lessons for sustainable development. The aim of this course is achieving changes in habits, behavior and style of everyday pupils' life that are aimed at rational attitude to the planet's resources and their conscious saving; development of pupils' environmentally proactive position, striving to act for preserving the environment and achieve sustainable development, and a positive perception of the future. The problems that prevent the continuous and consistent formation of children's ecological culture during the transition from preschool to primary school stage are defined.

Keywords: continuity, ecological culture, bases of preschoolers' ecological culture, ecological culture of primary school age pupils, discretion.